

ΓΛΩΣΣΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΣΕ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΕΣ ΕΠΙΓΡΑΦΕΣ*

*Αννα Παναγιώτου

*Όπως είναι γνωστό, τὰ συμπεράσματα στὰ ὁποῖα ἔχει καταλήξει ἡ ἔρευνα γιὰ τὴ μακεδονικὴ γλῶσσα ἔχουν, στὴ συντριπτικὴ τους πλειονότητα, στηριχθεῖ στὶς «γλῶσσες» ποὺ ἀποθησαυρίστηκαν ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους λεξικογράφους, καθὼς και στὴ μελέτη τοῦ ὀνομαστικοῦ ὅπως αὐτὸ παραδίδεται στὶς ἱστορικές πηγές¹. Ἐξαιρεση ἀποτελοῦν παρατηρήσεις βασισμένες στὸ ἐπιγραφικὸ, καὶ πολὺ λιγότερο στὸ νομισματικὸ ὕλικό, καὶ βεβαίως, ἡ μελέτη τοῦ G. Mihailov, *La langue des inscriptions grecques en Bulgarie. Phonétique et morphologie*, Sofia 1943².

Τὸ ἔργο αὐτὸ δὲν βρῆκε συνεχιστὲς οὔτε ἀπετέλεσε τὴ βάση γιὰ πληρέστερη καὶ συστηματικότερη μελέτη τοῦ ὕλικου. Οἱ νεότεροι ἐρευνητὲς περιπτωσιακὰ καὶ μόνο ἀσχολήθηκαν μὲ τὸ ἐπιγραφικὸ ὕλικό, ἀρκούμενοι στὰ πορίσματα τῆς παραδοσιακῆς μεθόδου. Καὶ ἡ παρατήρηση αὐτῆ ἰσχύει καὶ γιὰ τὴν πιὸ πρόσφατη καὶ πληρέστερη, ἀπὸ πολλὰς ἀπόψεις, μελέτη γιὰ τὴ γλῶσσα τῶν Μακεδόνων, αὐτῆ τοῦ J. Kalléris, *Les anciens Macédoniens. Étude linguistique et historique*. I. Athènes 1954, II. 1976 ὅπου ἀκόμα καὶ στὸν δεύτερο τόμο ἡ ἀναφορά στὰ ἐπιγραφικὰ κείμενα εἶναι περιορισμένη.

Ἔτσι, ἡ γενικὴ ἐντύπωση γιὰ τὸ γλωσσικὸ ὕλικό τῆς Μακεδονίας παράμεινε ἀσπασματικὴ καὶ συχνὰ ἀντιφατικὴ καὶ στὸ γεγονὸς αὐτὸ ὀφείλεται ἴσως ἡ ἀπουσία του ἀπὸ τὰ γενικὰ ἐγχειρίδια τῆς ἑλληνικῆς

* Θὰ ἤθελα καὶ ἀπὸ τὴ θέση αὐτὴ νὰ εὐχαριστήσω τοὺς καθηγητὲς G. Mihailov καὶ A. Θαβώρη γιὰ τὶς καθοριστικὲς γιὰ τὴν τελικὴ διαμόρφωση αὐτοῦ τοῦ κειμένου ὑποδείξεις τους.

1. Μιὰ ἐκτεταμένη ἀνασκόπηση ὄλων τῶν μέχρι τὸ 1954 ἀπόψεων γιὰ τὴ γλῶσσα τῶν Μακεδόνων βλ. στὸν Kalléris, I (βλ. σελ. 2), 20 κέξ· ἐπίσης, Δασκαλάκης, *Ἑλληνισμός*, 101-5.

2. Ὅπου περιλαμβάνονται οἱ ἐπιγραφὲς ἀπὸ τὸ μεγαλύτερο τμήμα τῆς Ἀρχαίας Μακεδονίας καὶ τῆς κάτω Μοισίας.

γλώσσας ακόμα και κατά τό ποσοστό πού είχαν αναγνωρισθεί σ' αυτό ελληνικοί διαλεκτικοί τύποι (μέ τήν εξαίρεση του βιβλίου του Α. Θαβώρη, *Ιστορία της Έλληνικής Γλώσσας*, Ίωάννινα 1983, όπου ή Μακεδονική εξετάζεται ως κλάδος τής αιολοαχαϊκής διαλέκτου - κυρίως σ.σ. 31-48).

Η εποχή του «linguistic nationalism» έχει, μάλλον περάσει και είναι δυνατό μέ σοβαρότητα και νηφαλιότητα νά εκμεταλλευθεί κανείς τό σύγχρονο αυτών των ανθρώπων υλικό, παράλληλα ή επιπρόσθετα μέ τά πορίσματα τής παλαιάς κατεύθυνσης πού έδωσε εξαντλητικά, ίσως, αποτελέσματα. Οί επιγραφές, ακόμα και αυτές τής ύστερης ρωμαϊκής εποχής, μπορούν νά δώσουν μιά εικόνα μέ τίς ίδιες απαιτήσεις ιστορικής ακρίβειας συγκριτικά μέ τίς πληροφορίες όποιοδήποτε λεξικογράφου ή ιστορικού.

Οί κίνδυνοι βέβαια, και αυτού του τρόπου διερεύνησης, είναι πολλοί. Πρώτα, τά κείμενα είναι πολλές φορές ανεπαρκώς, ή και καθόλου, χρονολογημένα. Πολλές επιγραφές πού διασώζουν ενδιαφέροντα φαινόμενα έχουν χαθεί στό μεταξύ, κι έτσι δέν μπορεί κανείς νά επιβεβαιώσει ή νά διαψεύσει στοιχεία. Η παρουσία μεμονωμένων (όπως άλλωστε και οί «γλώσσες») στοιχείων, και ή τελική τους βαρύτητα. Ο συνδυασμός ιστορικών, οικονομικών, πολιτιστικών συνιστωσών και ή επίδρασή τους στη μακεδονική γλώσσα. Ο μεικτός πληθυσμός ενός μεγάλου εμπορικού και πολιτικού κέντρου όπως ή Θεσσαλονίκη. Όλα αυτά τά γενικά και γνωστά βέβαια, πού άσφαλώς επηρεάζουν τά επιγραφικά κείμενα, κατά περίπτωση σε διαφορετικό βαθμό, συγκρινόμενα μέ τά μεμονωμένα γλωσσικά άπολιθώματα. Καταλήγοντας, νομίζω πως μόνο ή συνεξέταση των λεξικογραφικών, επιγραφικών, ονομαστικών, και τοπωνυμικών στοιχείων μπορεί νά βοηθήσει στον σχηματισμό πληρέστερης, κατά τό δυνατόν, εικόνας για τό μακεδονικό ιδίωμα. Η μέθοδος αυτή εξέτασης, έχει δοκιμασθεί και σε άλλες περιοχές, συχνά μέ λαμπρά αποτελέσματα³.

Μέχρι τώρα έχουν έπισημανθεί όρισμένα φαινόμενα τής Μακεδονικής είτε άποκλειστικά δικά της, είτε κοινά μέ ελληνικές διαλέκτους ή

3. Για ν' αναφέρω τίς πιό πρόσφατες μελέτες ένδεικτικά μόνο, S. T. Theodorsson, *The Phonemic System of the Attic Dialect 400-340 B.C.*, Götteborg 1974· του ίδιου, *The Phonology of Attic in the Hellenistic Period*, Götteborg 1978· C. Brixhe, *Le dialecte grec de Pamphylie. Documents et grammaire*, Paris 1976· L. Threaltte, *The Grammar of Attic Inscriptions*, I, Phonology, Berlin 1980.

άλλες γλώσσες (βλ. πίνακα). Τό επιγραφικό υλικό άλλα άπ' αυτά τά φαινόμενα τά επιβεβαιώνει και άλλα όχι. Στα πλαίσια αυτής τής μελέτης θά ήθελα νά διασταυρώσω, ένδεικτικά, μερικά άπ' αυτά τά φαινόμενα κατά κατηγορίες: I. Φαινόμενα πού θεωρούνται ως τυπικά μακεδονικά. II. Φαινόμενα κοινά ανάμεσα στη Μακεδονική και ελληνικές διαλέκτους. III. Φαινόμενα πού είχαν θεωρηθεί ως επιδράσεις άλλων διαλέκτων στη Μακεδονική τήν εποχή τής Κοινής, άλλα άπαντούν σε σχετικά ύψηλές χρονολογικές περιόδους ή σε περιοχές πού μάλλον δέν μäs επιτρέπουν νά υποθέσουμε ότι όφείλονται στην επίδραση άλλων διαλέκτων και έπομένως θά πρέπει νά εξετασθεί μήπως πρόκειται γι' αναπτύξεις τής ίδιας τής Μακεδονικής⁴.

I. ΦΑΙΝΟΜΕΝΑ ΑΠΟΚΛΕΙΣΤΙΚΑ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΑ

Τό πρόβλημα τής τροπής των ΙΕ ήχηρών δασέων στη Μακεδονική

Η τροπή των ίνδοευρωπαϊκών ήχηρών δασέων *bh, *dh, *gh σε ήχηρά κλειστά /b/, /d/, /g/ αντίστοιχα, μαρτυρείται άπό τή φιλολογική παράδοση μέ αρκετά παραδείγματα. Τό γλωσσικό παράδοξο είναι ότι αυτή ή τροπή μαρτυρείται παράλληλα, στην ίδια χρονική περίοδο, στό ίδιο φωνητικό περιβάλλον μέ τούς κοινούς τύπους (π.χ. Φίλιππος-Βίλιππος) σε ελληνικές λέξεις. Η σχετική φιλολογία είναι πολύ γνωστή και δέν χρήζει επαναλήψεως⁵. Έδώ θά ήθελα νά δώσω τά λιγιστά, πράγ-

4. Τά παραδείγματα πού χρησιμοποιούνται στη μελέτη αυτή, λόγω χρονικών περιορισμών και μόνο, προέρχονται άπό τόν χώρο τής αρχαίας Μακεδονίας πού ανήκει στην ελληνική επικράτεια. Για λόγους συντομίας επίσης αναφέρεται μόνο μιά άπό τίς δημοσιεύσεις, συνήθως αυτή στην όποία μπορεί ν' ανατρέξει κανείς πιό εύκολα ή έχει τά πιό χρήσιμα για τή μελέτη στοιχεία. Προτιμήθηκε ή χρονολόγηση πού έχει προταθεί άπό τούς εκδότες ή ή περισσότερο αξιόπιστη άπ' αυτές, αν είναι περισσότερες άπό μία. Όπου δέν ύπήρχε, δέν επιχειρήθηκε νά προταθεί κάποια άλλη σ' αυτό τό στάδιο τής έρευνας. Θεωρήθηκαν περιττές οί παραπομπές σε έργα όπως του Hoffmann ή του Russu μιά και αυτό γίνεται συστηματικά άπό τόν Καλλέρη, εκτός αν είχαν μιά ένδιαφέρουσα για κάποιον ειδικό λόγο παρατήρηση.

5. Τό θέμα τό εξετάζει διεξοδικά ό Καλλέρης, II, 355-461 όπου μπορεί νά βρει κανείς τήν παλαιότερη βιβλιογραφία και αναλυτικά τίς έρμηνείες πού έχουν προταθεί γι' αυτό τό πιό έπιμαχο χαρακτηριστικό τής Μακεδονικής. Συμπληρωματικά μόνο αναφέρονται μερικές ένδιαφέρουσες ή νεότερες μελέτες: Δασκαλάκης, *Έλληνισμός*, 110-11· Chantaine, *BSL* 61.1, 1966, 158-60· Τσοπανάκης, *Αρχ. Μακ.* I, 343-6· Προμπονάς, *Σιγγένεια*, 17· Σακελλαρίου, *Μακεδονία*, 57, 58· Θαβώρης, *Ιστορία*, 41, 43.

3. Ἡ ἐναλλαγή Γ/Χ εἶναι ἐπαρκέστερα μαρτυρημένη. α) Εἶναι συνήθης σέ ἀνθρωπωνύμια κοινά στή Μακεδονική, ἀπλά ἢ σύνθετα μέ τή λέξη μάχη ὅπως Μάγας (Κρανοχώρι Καστοριάς, *JHS* 33, 1913, 337-46, στ. Π₄₈, 2ος αἰ. μ.Χ.), Λαομάγας⁹. β) Ἄλλη πιθανή ἐπιγραφική ἐνδειξη ἔχουμε στό ἀνθρωπωνύμιο Γαιτέας¹⁰.

Συνοψίζοντας, χωρίς νά γίνεται προσπάθεια εἰσαγωγῆς ποσοτικῶν κριτηρίων αὐτῆ τῆ φάση τῆς ἔρευνας, θά πρέπει νά ἐπισημανθεῖ τό ὀλιγάριθμο τῶν σχετικῶν παραδειγμάτων. Αὐτό ἄραγε δίνει καί τό μέτρο τῆς ἔκτασης τοῦ φαινομένου;

II. ΦΑΙΝΟΜΕΝΑ ΚΟΙΝΑ ΑΝΑΜΕΣΑ ΣΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΗ ΚΑΙ ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΔΙΑΛΕΚΤΟΥΣ

A. Ἀπόδοση τοῦ /O:/ μέ ΟΥ (ἀττ.Ω)

Ἡ γραφημική ἀπόδοση τοῦ /O:/ μέ ΟΥ εἶναι γνωστό φαινόμενο τῆς Θεσσαλικῆς¹¹. Ἦδη ὅμως ἀπό τήν ἀρχή τοῦ αἰῶνα εἶχε παρατηρηθεῖ ἀνάλογο φαινόμενο στή Μακεδονική σέ λέξεις πού ἐφέροντο ὡς μακεδονικές ἀπό τήν παράδοση, ὅπως ἀκρουνοί (=ἀκρωνοί), κυνουπεύς

9. Βέροια, *SEG* 30, 1980, 562, ὑστεροελληνιστική, καί κυρίως *ZPE* 55, 1984, 133-6, (ὅπου ὁ O. Masson θεωρεῖ τό ὄνομα θηλ. γένους καί τό παραβάλλει μέ τό θηλ. Βουλομάγα πού ἀπαντᾷ σέ διάφορα μέρη τῆς Ἑλλάδας ὄχι ὁμοῦ ὡς τώρα στή Μακεδονία). Γιά τήν ομάδα αὐτῶν τῶν ὀνομ. πρβ. Schwyzer, *Gr. Gr.* I, 69· O. Masson, *AEHE* 4 (Ive sect.), 1967-8, 179· Kalléris, I, 296 σημ. 2 (ὅπου καί οἱ προηγ. ἐτυμολ. προσεγγίσεις), 297, σημ. 1 (ὅπου προτείνει συσχέτιση μέ τά ὀνόματα Μάγνης Μέγας/Μέγης), II, 358, 365 σημ. 4, 369 σημ. 2, 394 σημ. 4, σημ. 5, 413 σημ. 1 καί 2, 431 σημ. 2.

10. Θεσσαλονίκη, IG X2.1.2, 223 π.Χ.· πρβ. Kalléris, II, 394, σημ. 5, ὅπου καί ἡ προηγούμενη βιβλ. γιά τήν ἐτυμολογική συσχέτιση μέ τό «χαιτή». Ὁ Kalléris ἀντίθετα προτείνει ἀναγωγή στήν ἴδια ρίζα μέ αὐτήν τῆς λέξης γαῖα, γῆ, (γῆται· γεωργοί, Ἦσυχ.). Πρβ. ὁμοῦ Chantaine, *Dict. Étym.* s. v. χαιτή· O. Masson, *Περί. Η' Ἐπιγρ. Συνεδρίων*, Ἀθήνα 1982, 98· τοῦ ἴδιου, *ZPE* 55, 1984, 136 (γιά τήν εὐγενική ἀδεια χρησιμοποίησης τοῦ ἄρθρου πρὶν νά δημοσιευθεῖ εὐχαριστῶ καί ἀπό ἐδῶ τόν συγγραφέα του). Στή σχετική βιβλιογραφία γιά τό φαινόμενο, θά πρέπει νά προστεθοῦν καί τά: M. D. Petruševski, *ZAnt* 16, 1966, 310 (γιά τό τοπωνύμιο Γαλάδρα, Γάλαδρος [Πιερίας] τό ὁποῖο ταυτίζει μέ τό Χάραδρος τῶν ἄλλων περιοχῶν (=Προμκονᾶ, *Συγγένεια*, 24 ἀρ. 14).

11. R. Meisler, *Die griechischen Dialekte*, 1882, 296-8, ἀρ. 4· F. Blass, *Pronunciation of Ancient Greek* (μετάφρ. W. J. Purton), 1880, 28, 41· F. Bechtel, *Die griechischen Dialekte*, 1921, 136, §3· Buck, *Gr. Dial.* 27, §23· Schwyzer, *Gr. Gr.* I, 69, 81, 90· Θαβώρης, *Δωδώνη* 9, 1980, 409 κέξ· *idem*, *Ἱστορία*, 40.

(=κυνωπεύς)¹². Μιά ἀκόμα, ἐπιγραφική αὐτῆ τῆ φορά, μαρτυρία ἔρχεται νά προστεθεῖ, ἡ λέξη οὐνή (=ὠνή) πού μαρτυρεῖται σέ τρεῖς τουλάχιστον ἐπιγραφές ἀπό τήν Ὀλυνθο, δηλαδή σέ διαλεκτική περιοχή πού δέν δικαιολογεῖ τέτοιο φαινόμενο, σέ «ἠνές» τῶν μέσων περίπου τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.¹³.

Ἀνάλογο φαινόμενο μπορεῖ νά παρακολουθήσει κανεῖς στή Μακεδονία πολὺ ἀργότερα, ἀπό τόν 5ο μ.Χ. αἰ. κέξ.: λόγω προφανῶς κλειστής προφορᾶς τοῦ /O:/ (Ω), ἴδιας μέ τοῦ ΟΥ, ἀπαντοῦν τύποι ὅπως Παραμονίουνος (=Παραμονίανος, Ἐδεσσα, Feissel, 54, ἀρ. 43, 5ος-6ος αἰ. μ.Χ.), ἀμαρτουλο(ῦ) (=ἀμαρτωλοῦ, *ibid.*, l.c. 38, ἀρ. 16, 5ος-6ος αἰ. μ.Χ.), δίσουμον (=δίσωμον, Θεσσαλονίκη, Ε. Τσιγαρίδας & Κ. Λοβέρδου-Τσιγαρίδα, *Κατάλογος Χριστιανικῶν ἐπιγραφῶν στά Μουσεία τῆς Θεσσαλονίκης*, 1979, 44, ἀρ. 11) κλπ., καθὼς καί τό ἀντίστροφο φαινόμενο: [Μη]μόριον Μαρτυρίου καί Δημητρίω (=Δημητρίου, Ἐδεσσα, Feissel, 38, ἀρ. 17, 5ος-6ος αἰ. μ.Χ.), τίς συνβίω (=συνβίου, Βέροια, l.c., 74, ἀρ. 70, 5ος-6ος αἰ. μ.Χ.), κλπ., ἀλλά πιθανῶς τά ὕστερα παραδείγματα δέν ἔχουν γενετική σχέση μέ τά πρώτα¹⁴.

12. Χατζιδάκης, *ΕΕΦΣΠΑ* 7, 1910-11, 98· Kalléris I, 89 σημ. 7 καί s.v.v. ἀκρουνοί (σσ. 89-90, ἀρ. 18), κυνουπεύς (σσ. 228-9 ἀρ. 107 γιά τό τελευταῖο χρησιμοποιοῦ τῆ γραφή τοῦ χειρογράφου· γιά τίς ποικίλες διορθώσεις βλ. Kalléris I, 228 σημ. 2, 229 σημ. 2 καί 3.). Γιά τό φαινόμενο ὁ Καλλέρης ἐπανερχεται καί s.v.v. γῶπας, (πρβ. Kretschmer, *Glotta* 3, 1912, 307), Θούριδες, καί στή σ. 141, σημ. 7· Milani, *Levum* 41, 1967, 235· Σακελλαρίου, *Μακεδονία*, 57.

13. *TAPhA* 65, 1934, 103-37, ἀρ. 3, 4, 5· Βράσταμα Χαλκιδικῆς. *AI* 9, 1924-5, Παράρτ. 1922-5, 40, ἀρ. 1· γιά τόν τύπο αὐτόν βλ. καί Robinson, *TAPhA* 65, 1934, 124-7. Πρβ. τόν τύπο ὠνή (*TAPhA* 69, 1938, 52-4, ἀρ. 6) τοῦ πρώτου μισοῦ τοῦ 4ου π.Χ. αἰ., ἀρα λίγο προγενέστερον τῶν προηγούμενων, γεγονός μᾶλλον φυσικό, μιά καί ὁ τύπος μέ Ω ἀποδίδει ἐνδεχομένως τήν προφορά τῶν (ἰωνιζόντων) ἀποικῶν ἐνῶ ὁ τύπος μέ ΟΥ αὐτῆν τοῦ (μακεδονικοῦ) ὑποστράματος. Γιά τή φωνητική τῆς λέξης βλ. Lejeune, *Phonétique*, 123, §117.

14. Βλ. καί Mihailov, *Langue*, 29-30, πρβ. καί Τσιγαρίδας & Λοβέρδου-Τσιγαρίδα, I, c., 26· Feissel, (Index) σ. 75, ὅπου μπορεῖ νά βρεῖ κανεῖς συγκεντρωμένα ὅλα τά σχετικά παραδείγματα, καί Γ. Τσουκνίδα, *Τομὲς* 70, 1981, 32 κέξ., ὁ ὁποῖος θεωρεῖ τά παραπάνω παραδείγματα ὡς τίς παλαιότερες ἐνδείξεις τῶν κωφώσεων πού χαρακτηρίζουν τά βόρεια ἑλληνικά ἰδιώματα.

B. Διατήρηση του ΙΕ *ā στη Μακεδονική

1. Θηλυκά σε -ā

Έκτός από τό πολύ δημοφιλές στη Μακεδονία όνομα Άντιγόνα, τό όποιο διατηρεί σταθερά αυτόν τόν τύπο μέχρι τό τέλος τής ρωμαϊκής περιόδου¹⁵, άλλα όνόματα παρουσιάζουν σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό τύπους σε -η. Άπό τό πλήθος όμως τών παραδειγμάτων και τήν όμοιογένειά τους κατά κατηγορίες γίνεται φανερό ότι ό κυρίαρχος και παλαιότερος τύπος αυτής τής κατηγορίας θηλυκών είναι αυτός με -ā όπως σε όλες τις ελληνικές διαλέκτους πλην τής ιωνικής-αττικής. Έτσι υπάρχουν παραδείγματα όπως Λύκα¹⁶, Γλαύκα¹⁷, Όνησίμα (Άρσένι Ν. Πέλλης, Δήμιτσας 95-6, άρ. 126, 231/2 μ.Χ.), Όφελίμα (Βέροια, [Καιπιανή Ό.], SEG 27,1977,271, 176/7 μ.Χ.: Θεσσαλονίκη, IG X2.1,884₂, περ. 2ος αϊ. μ.Χ. ό τονισμός Όφέλιμα του έκδότη όφείλεται προφανώς σε τυπογραφικό λάθος), Χρησίμα (Βέροια, Δήμιτσας 83, άρ. 99, ρωμ. έπ.. Άμφίπολη, BCH 55,1931,174-5,άρ.4), Μελίτα (Βέροια SEG 30, 1980, 561· *ibid.*, AJ 29, 1973-4, Χρον. 719), Ρόδα (Θεσσαλονίκη, Κλαυδία Ρ.), IG X2.1,608, 147/8 μ.Χ.: Ρόδη, Λευκάδια Ναούσης, Bull. Epigr., 1977, 238, 4ος αϊ. π.Χ.). Έπίσης, άπλά ή σύνθετα με τά τύχη: Καλατύχα, (Έδεσσα, Δήμιτσας 47, άρ. 29). πρβ. Καλιτύχη (Λευκόπετρα, Petsas, Άρχ. Μακ. ΙΙΙ, 244, άρ. 4. Θεσσαλονίκη, IG X2.1,417, 1ος ή 2ος μ.Χ. αϊ.), Εύτύχα¹⁸, φίλος: Φίλα¹⁹ και ως σύνθετο Πάμφίλα (Θεσσαλονίκη,

15. Βέροια, SEG 27, 1977, άρ. 265, 4ος ή 3ος π.Χ. αϊ.: Πέλλα, SEG 24 1969, άρ. 551 β' μισό 3ου π.Χ. αϊ.: Θεσσαλονίκη, IG X2.1, 327, 2ος π.Χ. αϊ.: Ν. Κερδύλιον Σερρών, Δήμιτσας, 716, άρ. 903· μετά τόν 2ο π.Χ. αϊ.: Κολινδρός Πιερίας, Δήμιτσας, 171, άρ. 204, άρχή ρωμ. περ., κλπ. μέχρι τήν ύστερη ρωμαϊκή περίοδο· πρβ. όμως (Καιρέλια) Ίσιγόνη, Θεσσαλονίκη, IG X2. 1,388, 1ος αϊ. μ.Χ.: *ibid.* (Εισιγόνη), *ibid.*, άρ. 485, 2ος ή 3ος αϊ. μ.Χ.: (Αύρηλία) Χρυσόγονη, *ibid.* άρ. 556, πρό του 3ου μ.Χ. αϊ. Έπιγόνη, *ibid.* άρ. 814, 2ος ή 3ος αϊ. μ.Χ.: Βέροια, AJ 2, 1916, 159, άρ. 22· Ιγόνη, Νεστόριο Καστοριάς, Epigraphica 33, 1971, 75-80, κλπ.

16. Θεσσαλονίκη, IG X2.1, 294, 2ος μ.Χ. αϊ.: *ibid.* άρ. 326, 2ος μ.Χ. αϊ.: *ibid.* άρ. 453, 2ος ή 3ος μ.Χ. αϊ.: Άμφίπολη, BCH 55, 1931, 174-5, άρ. 4, 2ος ή 3ος μ.Χ. αϊ., Θεσσαλ. (Κασσία Λ.) IG X2.1, 511, 2ος ή 3ος μ.Χ. αϊ.: [Κ]λ. Λ., Έδεσσα, REG 12, 1899, 171 άρ. IV, 255 μ.Χ., κλπ.

17. Βέροια, SEG 12, 1955, 314 (πρβ. SEG 27, 1977, 260), 235 π.Χ. ή 280 π.Χ.: Λευκόπετρα, SEG 25, 1971, 708, αυτοκρ. έπ.

18. Βέροια, SEG 12, 1955, 319· Συντύχη, Θεσσαλονίκη, IG X2.1, 736, 2ος ή 3ος μ.Χ. αϊ.: *ibid.* άρ. 855, 2ος ή 3ος μ.Χ.: Μελενικίτσι Σερρών, SEG 30, 1980, 601, 203/4 μ.Χ.

19. Έδεσσα, Cormack, Άρχ. Μακ. I, 201-2, άρ. 16, ελλην. έποχ.: Καλαμωτό Θεσ-

[Λευκίλια Π.], IG X2.1,310,περ. 1ος μ.Χ. αϊ.), Θεοφίλα ([Αιλεία Ό., *ibid.*, άρ. 531, 3ος μ.Χ. αϊ.), μάχη: Άνδρομάχα, Άμφίπολη, Bull. Epigr. 1960,207 3ος π.Χ. αϊ., Νικομάχα²⁰, δίκη: Εύρυδικα²¹, νίκη Νείκα (Θεσσαλονίκη, IG X2. 1,461,165/6 μ.Χ.) Έλλανίκα (*ibid.* άρ. 421, 1ος ή 2ος μ.Χ. αϊ.), Βερνίκα (Βεργίνα, SEG 30,1980,649, ελλην. έπ.), Άνείκα²², τιμή: Άριστοτίμα (Δίον, SEG 25,1971,705, β' μισό 4ου π.Χ. αϊ.), Θεοτίμα (Θεσσαλονίκη, IG X2.1,321, 155/6 μ.Χ.), στρατός: Σωστράτα²³, ίππος: Άριστίππα (Καλαμωτό Λαγκαδά, AJ 17, 1961-2, Χρον., 207), Φιλίππα ([Αύρηλία Φ.], Άχλάδα Φλωρίνης, AJ 14, 1931-2, παράρτ. σ. 40, άρ. 18, α' μισό 3ου μ.Χ. αϊ.), βουλή: Εύβούλα²⁴, πόλεμος: Νικοπελέμα (Στρατόνι Χαλκιδικής, SEG 24, 1969, 575, 1ος ή 2ος μ.Χ. αϊ.), δάμνημι: Πολυδάμνα (Βέροια, AM 27, 1902, 315, άρ. 35· ό έκδ. τον. Πολύδαμνα), νοϋς: Άυτονόα²⁵, Νικονόα²⁶, θηλυκά που σχηματίζονται από τό αντίστοιχο γένος του υπερθε-

σαλονίκης, Romiropolou, Studies Edson, 1981, 299-300, άρ. 2, τέλος 3ου ή άρχές 2ου π.Χ. αϊ. Λητή, SEG I, 1923, 276, 121/2 μ.Χ.: Θεσσαλονίκη IG X2.1, 68 και 69 ίδιο πρόσωπο, πρό του τέλους του 1ου μ.Χ. αϊ.: *ibid.* άρ. 825 1ος ή 2ος μ.Χ. αϊ., κλπ. πρβ. Φίλη, Petsas Άρχ. Μακ. ΙΙΙ, 245, άρ. 10.

20. (Ίουνία Ν.) Θεσσαλ., IG X2.1, 493, 2ος ή 3ος μ.Χ.: πρβ. Άριστομάχη, *ibid.* άρ. 677, 4ος ή 3ος π.Χ.: Λυσιμάχη, Βέροια, (Ίουλία Λ.), JDI AJ 57, 1942, 176, άρ. 4, αυτοκρ. έπ.: Κουφάλια Θεσσαλονίκης, Δήμιτσας 110, άρ. 146.

21. Βεργίνα, Arch. Rep. for 1982-3, 44, α' μισό του 4ου π.Χ. αϊ.: Εύρυδικη, Βέροια, AJ 2, 1916, 154-5, άρ. 10, Λαοδίκη, Μαυροπηγή Κοζάνης, Γνωμία 117, 2ος-1ος αϊ. μ.Χ.

22. Βέροια, BSA 39, 1938-9, 95-6, άρ. 6, ελλην. έπ.: για τόν σχηματισμό βλ. Fick, Gr. Pers., 218· πρβ· κατά χρονολογική σειρά Κλεονείκη, Μαυροπηγή Κοζάνης, Γνωμία, 117, 2ος-1ος π.Χ. αϊ.: Θεσσαλονίκη, IG X2, 97, 23/2 π.Χ.: (Αίλια) Βερενίσε, *ibid.* άρ. 378, περ. 1ος μ.Χ. αϊ.: (Έρενεία) Βερονίκη, *ibid.* άρ. 424, περ. 2ος μ.Χ., Στρατονείκη, *ibid.*, άρ. 424, Κρανοχώρι Καστοριάς, JHS 33, 1913, 337-46, 2ος αϊ. μ.Χ., Κλεονίκη, Αϊανή, Σιαμπανόπουλος, 114, άρ. 2, τέλη του 2ου αϊ. μ.Χ., κλπ.

23. Σοχός Λαγκαδά, Romiropolou, Studies Edson, 1981, 302, άρ. 7· πρβ. Σωστράτη, Πέλλα, SEG 30, 1980, 583, 4ος-3ος αϊ. π.Χ., Νικοστράτη, *ibid.*, Bull. Epigr. 1970, 365.

24. Πέλλα, SEG 24, 1969, 547, α' μισό 3ου π.Χ. αϊ.: Εύβούλη, Λευκόπετρα, SEG 28, 1978, 545, 234 μ.Χ., Θεσσαλονίκη, (Ρουφρία Κλαυδία Ε.), IG X2.1, 209, 3ος μ.Χ. αϊ., Νικοβούλη, Καριανή Καβάλας, Δήμιτσας, 718-9, άρ. 917, κλπ.

25. Έκκλησιοχώρι Έδέσσης, Δήμιτσας 51, άρ. 41 (-54, άρ. 47).

26. Άμφίπολη, Bull. Epigr. 243, 3ος π.Χ. αϊ.: Πραξινόη, Πέτρος Φλωρίνης, SEG 27, 1977, 302, β' μισό 2ου π.Χ. αϊ.: Κλαυδία Θεονόη, Έδεσσα, SEG 12, 1955, 346· Άριστονόη, Πυλαϊοκόμη Σερρών, BCH 55, 1931, 172-3, παλαιοχρ. περ. κλπ.

τικοῦ: Ἄδιστα²⁷, Καλλιῖστα²⁸, Φιλίστα²⁹, Πλειῖστα (Δάφνη Σερρών, *SEG* 30, 1980, 611, μετά τόν 2ο αἰ. μ.Χ.), κλπ.

2. Ἄρσενικά σέ -ας

Τά ἀθέματα ἄρσενικά σχηματίζουν τήν ἐνική ὀνομαστική σέ -ας ὅπως καί στίς πλήν Ἀττικῆς - Ἰωνικῆς διαλέκτους. Ἦδη ἀπό τίς πηγές ἦταν γνωστός ἕνας σεβαστός ἀριθμός τέτοιων παραδειγμάτων³⁰, γεγονός πού εἶχε ὀδηγήσει σέ ἀνάλογα συμπεράσματα³¹, ὄχι ὅμως καί συστηματική κατάταξη.

Ἰδιαίτερα ὁμοιογενῆς παρουσιάζεται ἡ κατάληξη σέ θέση τ/-: Ἄλκετα³², Ἀμύντα³³, Ἰππότα³⁴ (Ἀμφίπολη, Λαζαρίδης, *Γέρας Κεραμοπούλου*, 1953, 159-69, β' μισό 3ου π.Χ. αἰ.), Λαρέτα³⁵ (Βέροια,

27. Αἰανή (ἐπιγρ.) Peek, *GVI*, ἀρ. 871, 2ος-1ος αἰ. π.Χ.: παρ' ὄλο πού ἡ γραφή μέ τά δύο ἄθᾶ μπορούσε νά δικαιολογηθεῖ ὡς τεχνητός δωρισμός (βλ. παρακάτω σελ. 423), ὑπάρχουν, ἄπ' ὅσο ξέρω, ἐπιγραφές, ὄχι ἔμμετρες, στίς ὁποῖες μαρτυρεῖται ὁ τύπος Ἄδιστα, ὅπως ἐξάλλου, φανερόνουν καί οἱ τύποι ὅπως Ἄδιστη, Πέλλα, *SEG* 24, 1969, 548, 3ος π.Χ. αἰ.: Ἦδιστη, *ibid.*, I. c., ἀρ. 549, πρό τῶν μέσων τοῦ 3ου π.Χ. αἰ.: Περδικκας Κοζάνης, *SEG* 30, 1980, 575, 2ος π.Χ. αἰ.: Θεσσαλονίκη, *IG* X2.1, 890, 2ος αἰ. μ.Χ.: Ἀμφίπολη, *SEG* 30, 1980, 550: Ἦδιστη, Στρατόνι Χαλκιδικῆς, *SEG* 24, 1969, 576, 1ος ἢ 2ος αἰ. μ.Χ. (γιά τόν διπλασιασμό τοῦ /s/ πρό κλειστοῦ, βλ. Mihailov, *Langue*, 82 (ὅπου καί ἡ προγεν. βιβλ.: Thealle, *Grammar*, 510, 527-9) κλπ. γιά τό ὄνομα βλ. Kalléris I, 86 σημ. 2 (ὅπου καί ἡ προηγούμενη βιβλιογραφία), O. Masson, *ZPE* 55, 1984, 133, σημ. 5: γιά τήν ἐτυμολογική συσχέτιση τοῦ θετικοῦ βαθμοῦ τοῦ ἐπιθέτου ἄδύς καί τοῦ θηλυκοῦ γένους ὀνόματος Ἄδεια/Ἄδέα, τουλάχιστον στήν περίπτωση ἑνός ἱστορικοῦ προσώπου, τῆς Ἀδέας-Εὐρυδικῆς τῶν Ἀργεαδῶν, (καί πού βέβαια δέν εἶναι λογικό ν' ἀφορᾷ μόνο αὐτό), βλ. E. Badian, *Eurydice*, στό *Philipp II, Alexander the Great and the Macedonian Heritage*, 1982, (ἐκδ. W. Lindsay Adams & Eug. Borza), 101 σημ. 9: γιά τό ἴδιο θέμα βλ. καί τήν ἀπάντηση τοῦ Heckel, *Glotta* 41, 1983, 40-2 ὁ ὁποῖος ἐρμηνεύει τό ὄνομα ὡς «ἀτρόμητη» συσχετίζοντάς το μέ τό «δέος».

28. Ἀμφίπολη, *BCH* 18, 1894, 428-9, ἀρ. 1, ἑλλ. ἐπ.: Καλλιῖστη, Θεσσαλονίκη, *IG* X2.1, 622, 2ος μ.Χ. αἰ.

29. Βέροια, *BCH* 71-2, 1947-8, Chron. 438, 3ος μ.Χ. αἰ.: (Κοιμνία) Φιλίστη, Λευκόπετρα, Pelsas, *Arch. Mak.* III, 245, ἀρ. 12, 14, 15, 192/3 μ.Χ.

30. Πρβ. Kalléris, I, 292 σημ. 2: II, 492 καί σημ. 3.

31. Kalléris, II, 495 σημ. 10.

32. Λητή, Δήμιττας, 571-2, ἀρ. 677, ἑλλ. ἐπ.: Βέροια, *SEG* 12, 1955, 314, 235 π.Χ.: Βεργίνα, *SEG* 30, 1980, 649, ἑλλ. ἐπ.: Ἄλκετης, Βέροια, Δήμιττας, 77, ἀρ. 79, ρωμ. ἐπ.

33. Λευκάδια, Δήμιττας, 43, ἀρ. 18, πρῶμοι ρωμ. χρ.: Κρανοχώρι Καστοριάς, *JHS* 33, 1913, 337-46, στ. I₁₈, 2ος αἰ. μ.Χ.: Βελβεντό Κοζάνης, *BSA* 18, 1911-12, 187, ἀρ. 35, 1ος-2ος μ.Χ. αἰ. κλπ.

SEG 12, 1955, 314, 235 π.Χ.), Μαχάτα³⁴, Μεγάρτας (Κρανοχώρι Καστοριάς, *JHS* 33, 1913, 337-46, στ. Π₄₇, 2ος αἰ. μ.Χ.), Περρεῖτας (Θεσσαλονίκη, *IG* X2.1, 69₃₀, πρό τοῦ τέλους τοῦ 1ου μ.Χ. αἰ.): Λητή, *SEG* 1, 1923, 276₁₉, 121/2 μ.Χ.), Φιλώτας (Βεργίνα, *SEG* 30, 1980, 649, ἑλλ. ἐπ. Κρανοχώρι Καστοριάς, *JHS* 33, 1913, 337-46, στ. Π₄₉, 2ος αἰ. μ.Χ., κλπ.), Χάρτας³⁵ κλπ. Μέ μικρότερη συχνότητα ἀπαντοῦν ἄλλα ἐπιθέματα ὅπως Νικάδας (Νέο Κερδύλιο Σερρών, Δήμιττας 716, ἀρ. 903, μετά τόν 3ο ἢ τόν 2ο π.Χ. αἰ. Βέροια, *SEG* 12, 1955, 338, α' μισό τοῦ 1ου π.Χ. αἰ.), Μεννίδα³⁶, Φόρβας (Πέλλα, *SEG* 24, 1969, 558, 3ος π.Χ. αἰ., ψηφιδωτό), Ὑλας (Δίον, Cormack, *Μελετήματα Λαούρδα*, 1975, 105) Ἄλκιδάμας (Θεσσαλονίκη, [Αὐρήλιος Ἄ.], *IG* X2.1, 564, λίγο μετά τό 212 μ.Χ. *ibid.*, ἀρ. 441, 3ος μ.Χ. αἰ.), Ἀττίνας³⁷, Μά-

34. Βεργίνα, Andronikos, *The Royal Graves at Vergina*, 1978, 52: Ἀμφίπολη, *BCH* 85, 1961, 429-31: ἕνας «Μ. (...) Θεσσαλονικεὺς» μαρτυρεῖται σέ ἐπιγραφή τοῦ 3ου π.Χ. αἰ. ἀπό τίς Παγασές τῆς Θεσσαλίας (*IG* X2.1, 1032): πρβ. Kalléris, I, 292 σημ. 2, 293 σημ. 1: *Bull. Épig.* 1955, 194 (ὅπου μπορεῖ κανεῖς νά βρεῖ συγκεντρωμένο ἕνα πληθος ἐπιγραφικῶν μαρτυριῶν ἀπ' ὄλον τόν ἐλληνιστικό κόσμο): βλ. ἐπίσης O. Masson, *ZPE* 21, 1976, 157-8 (μ' ἕναν πληρέστερο κατάλογο): Προμπονάς, *Συγγένεια*, 18, 19, 52.

35. Βέροια, *SEG* 12, 1955, 311, 249/8 π.Χ. ἢ 248/7 π.Χ.: βλ. ἐπίσης Τ]ασοίτας, Βέροια, Τουράτσογλου, *Arch. Mak.* II, 486-93 (γιά τή συμπλήρωση βλ. σ. 493): -σ(ω)-τας, Καισαρεία, *AE* 1933, 44-5, 1ος π.Χ., κλπ. πρβ. ὅμως Γαλέστης, Βέροια, *SEG* 12, 1955, 323: Πευκέστης, Ν. Κερδύλιο Σερρών, Δήμιττας, 716, ἀρ. 903, μετά τόν 3ο ἢ τόν 2ο π.Χ. αἰ., Νεικήτης, Πύλη Φλωρίνης, *A.I* 22, 1967, Χρον., 416 (λανθασμένα ΜΙΚΗΤΗΣ ἀρχές 3ου μ.Χ., Ὀρέστης, Κοζάνη, *SEG* 24, 1969, 481, 2ος αἰ. π.Χ.: Κρανοχώρι Καστοριάς, *JHS* 33, 1913, 337-46, στ. I₄₈, III₅₅, 2ος αἰ. μ.Χ. Γιά τήν κατάληξη βλ. καί Προμπονάς, *Συγγένεια*, 19.

36. Λητή, Δήμιττας, 572-3, ἀρ. 678, 2ος μ.Χ. αἰ.: πρβ. ὅμως Διοσκουρίδης, Θεσσαλονίκη, *IG* X2.1, 846, 1ος μ.Χ.: *ibid.* ἀρ. 68₂₀ καί 69₁₅, πρό τοῦ τέλους τοῦ 1ου μ.Χ. αἰ. κλπ., Εὐκυδίδης, *ibid.*, ἀρ. 49, ἑλλ. ἐπ., Ἡρακλείδης, *ibid.* ἀρ. 259, 1ος αἰ. μ.Χ.: *ibid.* ἀρ. 243 στ. II, 1ος ἢ 2ος μ.Χ. αἰ., κλπ., Μεθωνάδης, Ἐδεσσα, Δήμιττας, 45, ἀρ. 23 (= 501, ἀρ. 512), Ἀσκληπιάδης, Αἰανή, *II. I.E* 1912, 239, 3ος π.Χ.: Ἀσκληπιάδης, Κέντρον Γρεβενῶν, (ἐπιγράμμα, τό «ἦτα» σέ θέση), Peek, *GVI*, 253, α' μισό τοῦ 3ου μ.Χ. αἰ., Ἀτρείδης, Αἰανή, *A.I* 24, 1969, Χρον. 332, 1ος-2ος αἰ. Ὅπως φαίνεται, τά πατρωνυμικά κλπ. ὀνόματα σέ -δα- παρέμειναν ξένα στή Μακεδονική μέχρι τήν ἐποχή τῆς Κοινῆς ἢ ὁποῖα καί τῆς δάνεισε τό χαρακτηριστικό τῆς «ἦτα», ἴσως μέσω τῶν ἰωνιζουσῶν ἀποικιῶν τῆς Χαλκιδικῆς καί τῆς Ἄν. Μακεδονίας, στίς ὁποῖες τό ἐπίθημα δέν ἦταν σπάνιο. Ἐπίσης δέν θά πρέπει νά ὑποτιμηθεῖ ὁ ρόλος τῆς παράδοσης στίς περιπτώσεις ὅπως Ἀτρείδης κλπ. Γιά τόν σχηματισμό αὐτῆς τῆς κατηγορίας τῶν ὀνομάτων βλ. Schwyzer, *Gr. Gr.* I, 509-10, ὅπου καί ἡ προγενέστερη βιβλιογραφία: ἐπίσης Chantraine, *Formation*, 363-3: O. Masson, *Glotta* 43, 1965, 222-7.

37. Βέροια, *SEG* 12, 1955, 314, 235 π.Χ.: Λητή, Δήμιττας, 571-2, ἀρ. 677, ἑλλ. ἐπ.: Θεσσαλονίκη, (Μ. Αὐρ. Ἄ.), *IG* X2.1, 148₉, στ. Α₃, Β₁, περί τά μέσα τοῦ 3ου μ.Χ. αἰ.

γ α ς³⁸ κλπ. Πολύ σημαντική επίσης είναι η παρουσία του τύπου χ ε ι ρ ι - σ τ ῶ, σέ επιγραφή της 'Αμφίπολης, εποχής Φιλίππου Ε' (RA 3[6e s.], 1934, 39 - 47, III, στον οποίο η ονομαστική είναι *χειριστάς, μιά άκόμα μαρτυρία, κοντά στις άλλες της παράδοσης, για τις καταλήξεις τών προσηγορικῶν σ' αυτή τήν κατηγορία άθεμάτων.

3. Τό α στο θέμα τών λέξεων

Οί λέξεις μέ θεματικό φωνήεν α/η παρουσιάζουν γενικά α: τά όνόματα μέ α' ή β' συνθετικό τή λέξη δ α μ ο ς άποτελοῦν λόγω τής πληθώρας τούς τήν πιό άναγνωρίσιμη κατηγορία στήν πλειονότητα τών παλαιότερων μαρτυριῶν, τά όνόματα αυτά άκολουθοῦν τούς δωρικούς, αιολικούς και βορειοδυτικούς τύπους³⁹. Από τις άλλες κάπως μαζικές περιπτώσεις,

38. Βλ. παραπάνω σελ. 417 και σημ. 8. Θα πρέπει όμως να επιστήσει κανείς τήν προσοχή στο γεγονός ότι συνυπάρχουν οί τύποι Μάχας/Μάγας καθώς και τά παράγωγά τους, γεγονός που δέν έχει διαφύγει και τής προσοχής του Καλλέρη (II, 394, σημ. 5) και δέν μπορεί να υποστηριχθεί ότι ο τύπος «Μάχας» άντικαθιστά τόν προγενέστερο του μακεδονικό «Μάγας», μιά και μέ ασφάλεια οί δύο τύποι συνυπάρχουν. Πρόκειται για έσφαλμένη έτυμολογική άπόδοση του όνόματος Μάγας στα παράγωγα του ρήματος «μάχομαι», όπως υποστηρίζει ο Καλλέρης: η για επίδραση έκταταμένου υποστρώματος στή Μακεδονική που θα μπορούσε να παράγει τύπους καθ' όλα ίδιους, αλλά μέ διαφορετικό φωνηεντισμό; Δυστυχώς, τά δημοσιευμένα, τουλάχιστον, παραδείγματα από τή Μακεδονία δέν είναι τόσο πολλά ώστε να επιτρέπουν συστηματική κατάταξη και άναγνώριση.

39. Δάμων, 'Αμφίπολη, Λαζαρίδης, *Γέρας Κεραμοπολίον*, 1953, 159-69, 3ος αί. π.Χ., Δαμόστρατος Δίον, Pandermalis, *Studies Edson*, 1981, 293, Δαμοκλέος, I. c., στίχ. 4, 3ος π.Χ., Δαμείος, Γαλάτισσα Χαλκιδικής *TAPhA* 69, 1938, 72-3, άρ. 31, 2ος αί. π.Χ., Δαμαίου, Θεσσαλονίκη, *IG X2. 1*, 108, 2ος π.Χ. αί., Δάμας, *ibid.*, άρ. 124, (Δαμῆς κατά τόν έκδοτή' ο τονισμός σύμφωνα μέ υπόδειξη του καθηγ. G. Mihailov), μεταξύ του 42 και του 32 π.Χ., Δαμοθάρος, 'Εδεσσα, *AJ* 8, 1923, 268, 51/2 μ.Χ., Δαμόκριτος, Θεσσαλονίκη, *IG X2. 1*, 913, 1ος μ.Χ. αί., Δάμων Νικάνορος Μακεδών, 'Ολυμπία, *IG X2.1*, 1031, 143 π.Χ. η λίγο άργότερα, κλπ. Τά παραδείγματα που σώζουν τόν τύπο μέ ητα στο α' ή στο β' συνθετικό άπαντοῦν σποραδικά ήδη από τήν έλληνιστική εποχή καταμετρημένα σε όλη τή Μακεδονία και αυξάνονται σημαντικά κατά τή ρωμαϊκή περίοδο: Δ η μ ό ν ι κ ο ς, Μεσολακκία περιοχής 'Αμφιπόλεως, Δήμιτσας, 699-700, άρ. 848, α' μισό του 4ου π.Χ. αί., σε κείμενο μέ άνάμεικτα ιωνικά και μη στοιχειά, Κ λ ε ο δ η μ ο ς, *ibid.*, *BCH* 85, 1961, 431-3, β' μισό του 3ου π.Χ. αί., 'Α λ ε ξ ί δ η μ ο ς, 'Αηδονοχώρι Σερρών, *Bull. Épigr.* 1977, 282, 4ος π.Χ. αί., Δ η μ ό κ ρ ι τ ο ς, Πέλλα, *SEG* 24, 1969, 550, 3ος π.Χ., Μ ε ν έ δ η μ ο ς, Αϊανή, (έπιγραμμα, τό «ητα» σε θέση) Peek, *GVI*, 871, 2ος-1ος π.Χ. αί., Δ η μ ό (σ ι ο ς), Δ η μ ο σ ί α, Πέλλα (σε σφραγίσματα πάνω σε κεραμεία και άγούους), *BCH* 83, 1958, Chron. 765, κλπ., βλ. και Προμπονάς, *Συγγένεια*, 20· βλ. όμως Bechtel, *HP*, 116 και Threalte, *Grammar*, 136 για τή δυσκολία κατανομής τών δύο τύπων άκόμα και στήν 'Αττική, κατά τήν έλληνιστική περίοδο.

τά σύνθετα η άπλά κύρια όνόματα από τό ρήμα ό ν ί ν ᾱ μ ι, δηλ. 'Ονας/-, 'Ονησ/-, άρκετά συνηθισμένα, ιδιαίτερα στή Θεσσαλονίκη από τόν 1ο μ.Χ. αί. κέξ., άκολουθοῦν συνηθως τόν τύπο τής Κοινής⁴⁰.

Τά άνθρωπωνύμια από τό επίθετο α δ υ ς παρουσιάζουν άρκετό ενδιαφέρον. 'Ο τύπος 'Α δ υ μ ο ς, όνομα πολύ συνηθισμένο στή Μακεδονία, παρουσιάζει παντού α⁴¹. 'Αντίθετα, τό άνθρωπωνύμιο τό όποιο παράγεται από τόν τύπο του υπερθετικού⁴², παρουσιάζει και τις δύο μορφές, σε μιά περίπτωση μάλιστα, θεματικό φωνήεν η και κατάληξη α⁴³, γεγονός που μπορεί να δώσει μιά χρονολογική ένδειξη τής εξέλιξης τών δύο μορφών.

Τά όνόματα μέ πρώτο συνθετικό τό ρήμα α γ ῆ ο μ α ι παρουσιάζουν και τούς δύο τύπους⁴⁴. 'Οπωσδήποτε όμως, τά μέχρι τώρα γνωστά παραδείγματα είναι λίγα για να εξαχθεί κάποιο συμπέρασμα και θα πρέπει ν' αναζητήσει κανείς τή συνδρομή τής γραπτής παράδοσης για να σχηματίσει κάποια εικόνα⁴⁵.

'Από τό ρήμα ι σ τ ᾱ μ ι επίσης μαρτυροῦνται και οί δύο τύποι: Σ τ η σ ι μ ῆ ν ο υ (Ζαγκλιβέρι Λαγκαδά, *BCH* 81, 1957, *Chron.* 600-1, τέλος έλλην. εποχ.), αλλά και Σ τ α σ ῖ μ η (Θεσσαλονίκη, *IG X2. 1*, 311, 129/30 μ.Χ.).

Δίπλα στα καλά μαρτυρημένα από τις πηγές παραδείγματα όνομάτων που λήγουν σε -ά ν ω ρ (ιον. -ή ν ω ρ)⁴⁶ τά παραδείγματα τών επιγραφών

40. (Μ. Κλαύδιος) 'Ονήσυλος, Θεσσαλονίκη, *IG X21*, 243, στ. II₃, 1ος η 2ος μ.Χ. αί., 'Ο ν ῆ σ ι μ ο ς, *ibid.*, άρ. 248 II₆, 2ος μ.Χ. αί.: *ibid.*, άρ. 297, 2ος μ.Χ. αί., κλπ.

41. Θεσσαλονίκη, *IG X2.1*, 124₈, 42-32 π.Χ.: Καριανή Ν. Καβάλας, Δήμιτσας, 719, άρ. 918, κλπ.: πρβ. αντίθετα 'Η δ υ ς, *ibid.*, άρ. 271, 1ος η 2ος μ.Χ. αί.: *ibid.*, άρ. 899, 2ος η 3ος μ.Χ. αί.: 'Η δ ε α ς, 'Εδεσσα, *SEG* 24, 1969, 531₁₄, 180/1 μ.Χ.: 'Ηδαιαν, Καρυώτισσα Πέλλης, Δήμιτσας, 36, άρ. 5, 3ος η 4ος αί. μ.Χ. Για τούς διάφορους τύπους του επιθέτου βλ. Kallérís, I, 86 και σημ. 2, 292 σημ. 2, II, 492 και σημ. 2, όπου βρίσκεται και η προγενέστερη βιβλιογραφία: *Bull. Épigr.* 1960, 54· Chantaine, *BSL* 61, 1966, 164-6· *id.*, *Diet. Étym.*, s.v.v. η δ ο μ α ι, η δ υ ς. Edson, *IG.X2. 1*, 124 σχόλια. Βλ. και παραπάνω, σημ. 27.

42. Πρβ. Chantaine, *BSL* 61, 1966, 165 και σημ. 3.

43. Παραδείγματα στή σημ. 29.

44. 'Α γ η σ ᾶ ς, Θεσσαλονίκη(;) *IG X2.1*, 768, λίγο μετά τό 212 μ.Χ., 'Η γ η σ ᾶ ν δ ρ ο υ, Δίον, Cormack, *Μελέτηματα Λαοίδη*, 1975, 108 άρ. 5, 3ος π.Χ. αί.: 'Η γ η σ ῖ π ο λ ι ς, Καριανή Ν. Καβάλας, Δήμιτσας, 719, άρ. 918· (Βενουλεία) 'Η γ η σ ᾶ, Θεσσαλονίκη, *IG X2.1*, 641, 2ος η 3ος αί. μ.Χ., (Κλαύδιος) Μ υ λ α γ ὅ ς, *ibid.*, άρ. 557, στ. Α₁, Β₁: Κ υ ν α γ ῖ δ α ς, λατρευτικό επίθετο του 'Ηρακλέους, σύνθηες ιδιαίτερα στή Δυτ. Μακεδονία (βλ. έναν κατάλογο επιγραφικῶν μαρτυριῶν στή S. Düll, *Die Götterkulte Nordmakedoniens*, 1977, 87 και σημ. 5, 6, 7, 8, όπου θα πρέπει να προστεθοῦν οί επιγραφές από τό Παλαιογράφιστο Κοζάνης [Δήμιτσας 174, άρ. 207, 2ος-3ος μ.Χ. αί.], από τή Βέροια [*Bull. Épigr.* 1970, 354, έλλην. έπ.], κλπ.).

45. Πρβ. Russu, *ED* 8, 1938, σσ. 163, 187· Προμπονάς, *Συγγένεια*, 20, άρ. 15.

46. Προμπονάς, *δ.π.*: Kallérís, II, 492 σημ. 3, 493 σημ. 3· πρβ. Hoffmann, *Glotta* 28, 1940, 21-77.

είναι λιγοστά (προφανώς προς όφελος της κατάληξης -άνδρος) και περιορίζονται κυρίως στο όνομα Νικάωρ⁴⁷.

Μερικά κύρια και προσηγορικά ονόματα σε επιγράμματα παρουσιάζουν το λεγόμενο «δωρικό» $\bar{\alpha}$ (π.χ. ματρί (Βέροια, SEG 24, 1969, 503, ελλην. έπ.), πάτρᾱ, ψυχᾱί, ᾱδε (ibid. Τουράτσογλου, Κέρος [ἄφιέρ. Μπακαλάκη], 1972, 153-9, α' τέτ. Ιου π.Χ. αϊ.), καταφθιμένᾱν, αὐτάν (Αϊανή, Πίστη, Peek, GVI 871, 2ος-1ος π.Χ. αϊ.), κλπ. Πρόκειται όμως για τύπους συνήθεις σε επιγράμματα, οι οποίοι άντλούνται, πολλές φορές από ἀποθέματα έκφράσεων, για μετρικούς ή άλλους λόγους που ἀφορούν την τεχνική του είδους ή την παράδοσή του⁴⁸.

Γ. Τά σύνθετα μέ α' ή β' συνθετικό τά νεώς/ναός, λεώς/λαός

α) Ο ιωνικός-ἄττικός τύπος νεώς ως ἄπλός δέν χρησιμοποιείται στη Μακεδονία. Στά υπάρχοντα παραδείγματα χρησιμοποιείται ο τύπος της Κοινης ναός. Στη σύνθεση ο πρώτος ἄπαντᾶ ως πρώτο συνθετικό στη λέξη νεωκόρος⁴⁹, ο οποίος ἐναλλάσσεται μέ τόν τύπο ναοκόρος⁵⁰ σε επιγραφές της ίδιας περιοχής και ἐποχῆς⁵¹.

β) Πολύ διαδεδομένα είναι τά ονόματα μέ α' ή β' συνθετικό τόν τύπο λαός⁵²: Ἀριστόλαος, (Κρανοχώρι Καστοριάς, JHS 33, 1913, 337-46,

47. Μεσολακκία περιοχή Ἀμφιπόλεως, Δήμιτσας, 699-700, ἄρ. 848, α' μισό 4ου αϊ. π.Χ.: Καπνοχώρι Κοζάνης, SEG 13, 1956, 403₁₀₋₁₁₋₁₂₋₃₋₁₈, 181 π.Χ.: Ἀκρινή Κοζάνης, AE 1936, Παράρτ. σσ. 7-8, ἄρ. 9, 2ος π.Χ. αϊ.: Θεσσαλονίκη, IG X2.1, 1031 μέσα περ. 2ου π.Χ., κλπ.

48. Πρβ. Wilamowitz, *Afp* 1, 1900, 224-5· Keil, *RPh* 26, 1902, 259 και σημ. 2· Mihailov, *Langue*, 29· Palmer, *Gr. Lang.*, 132.

49. ἄρχινεοκοροῦ ντος, Θεσσαλονίκη, IG X2 .1, 115₂, 1ος ή 2ος μ.Χ. αϊ., νεωκόρου, δ.π., ἄρ. 150₉₋₁₀, μέσα 3ου μ.Χ. αϊ., ἄρχινεωκοροῦντος, δ.π., ἄρ. 60₁₋₂, 155/6 μ.Χ. (τό ίδιο πρόσωπο ἀναφέρεται ως ἄρχινακόρος στὸν ἄρ. 244), νεωκόρω, Βέροια, Τουράτσογλου, *Αρχ. Μακ.* I, 281, 285-90, 240 μ.Χ., κλπ.

50. ἄρχινακόρος, Θεσσαλονίκη, IG X2, 244, στ. 1, β' μισό τοῦ 2ου μ.Χ. αϊ., ἄρχινακοροῦντος, *ibid.*, 37₉, 2ος-3ος μ.Χ. αϊ. δ.π., ἄρ. 220₈, 3ος μ.Χ. αϊ. κλπ.

51. Για τὴ διάδοση τοῦ ἄττικοῦ ὄρου στήν Κοινή βλ. L. Robert, *RPh* 48, 1974, 195-6, ὅπου μπορεί κανείς νά βρεῖ συγκεντρωμένες και τίς παραπομπές στο Corpus της Θεσσαλονίκης καθώς και τὴ σχετικὴ βιβλιογραφία· πρβ. Mihailov, *Langue*, 112· G. Björck, *Das Alpha Impurum und die tragische Kunstsprache*, *Acta Societatis Lit. Human. Reg. Upsal.* 39: 1, Upsala, 1950, 318 κέξ.

52. Πρβ. Rüsck, *Gramm. delph. Inscr.*, 165· Προμπωνᾶς, *Συγγένεια*, 21· Kalléris II, 495, σημ. 10· O. Masson, *ZPE* 55, 1984, 134.

I₄₈, 2ος αϊ. μ.Χ. κλπ.), Ἀρχέλαος (Ἀκρινή Κοζάνης, AE 1936, παράρτ. σσ. 6-7, ἄρ. 8, 2ος αϊ. π.Χ.) κλπ., Νικόλαος (Κρανοχώρι Καστοριάς, δ.π., στ. I₄₃₋₄₁₋₄₆₋₄₉₋₅₃, II₅₆, III₄₃₋₅₁) κλπ., Μενέλαος (Δροσιά Πέλλης Ἀθηνᾶ 25, 1913, 435, ἄρ. 17, 203/4 μ.Χ.) κλπ., Πευκόλαος (Βεργίνα, SEG 26, 1976-7, 781, β' μισό 4ου π.Χ. αϊ. *ibid.*, M. Ἀνδρόνικος, Ἡ τέχνη κατά τὴν ἀρχαϊκή και κλασικὴ περίοδο (στὴ Μακεδονία) στο: *Μακεδονία, 4000 χρόνια ἑλληνικῆς ἱστορίας και πολιτισμοῦ*, 1982, 98 εικ. ἄρ. 61), Λαοδικη Μαυροπηγή Κοζάνης, *Γνωριμία*, 117, 2ος-1ος αϊ. π.Χ.), κλπ., ὁ ὅποιος συχνά συναιρεῖται και παρουσιάζει τὴν μορφή Λα⁵³.

Ὁ σχηματισμός μέ α' ή β' συνθετικό τοῦ ἰωνικοῦ-ἄττικοῦ τύπου λεώς είναι ὁ συνήθης στίς ἰωνίζουσες περιοχές της Ἀνατ. Μακεδονίας, κυρίως πρὶν και κατά τὴν ἑλληνιστικὴ ἐποχῆ⁵⁴.

III. ΦΑΙΝΟΜΕΝΑ ΠΟΥ ΕΙΧΑΝ ΘΕΩΡΗΘΕΙ ΩΣ ΕΠΙΔΡΑΣΕΙΣ ΑΛΛΩΝ ΔΙΑΛΕΚΤΩΝ

Οἱ αἰωνισμοὶ τῆς Μακεδονικῆς

Φαινόμενο μέ μεγάλη διάδοση στήν Κοινή είναι ἡ ἀπόδοση τοῦ συμπλέγματος /eo/ μέ EY. Οἱ φάσεις τῆς ἐξέλιξης θά πρέπει νά ἦσαν οἱ ἐξῆς: /eo/ > /eo/ > /eu/, μέ ἀπόδοση τοῦ τελευταίου σταδίου στή γραφή πολλές φορές μέ OY. Τό φαινόμενο αὐτό, τό ὅποιο θεωρεῖται ως κατ' ἐξοχὴν ἰωνικό, ἔλαβε εὐρύτατη ἔκταση στά ἑλληνιστικά χρόνια ἀκόμα και σε μὴ ἰωνικές περιοχές, κυρίως στά δωρίζοντα νησιά τοῦ ΝΑ Αἰγαίου και τὴ Λέσβο, ἀλλά και στοὺς Δελφούς στήν ὕστερη ἑλληνιστικὴ ἐποχῆ.

Ἔτσι, τά ονόματα που ἄπαντοῦν σε επιγραφές τῆς Μακεδονίας μέ α'

53. Λάανδρος, Βέροια, BS.I 18, 1911-12, 145-7, ἄρ. 4, 2ος αϊ. π.Χ.: Βεργίνα, SEG 30, 1980, 649, Λάανδρος, Λητῆ, *Μακεδονικά* 2, 1951, 619-20, ἄρ. 42· πρβ. Schwyzer, *Gr. Gr.* I, 250· Mihailov, *Langue*, 58· TAPhA 65, *Grammar*, 415-6.

54. Φανόλεω, Ὀλυθος, TAPhA 65, 1934, 127-9, α' μισό τοῦ 4ου αϊ. π.Χ.: Στῆσίλειος, Μεσολακκία Σερρών, Δήμιτσας, 699-700, ἄρ. 848 (πρβ. Perdrizel, BCH 46, 1922, 37), α' μισό 4ου αϊ. π.Χ., Λεωδάμα ντος, Σέρρες, Δήμιτσας, 665, ἄρ. 818.

55. Rüsck, *Gramm. delph. Inscr.*, 138-40, ὅπου και ἡ προγενέστερη βιβλιογραφία· Schwyzer, *Gr. Gr.* I, 197-8, 247-8· Mihailov, *Langue*, 43, 57· Kalléris II, 495 σημ. 10· Buck, *Gr. Dial.*, 40, 175· Henry, CQ 17, 1967, 268-9· Ἰωαννίδου, A.I.1 5, 1972, 51· Lejeune, *Phonétique*, 231, §244· Schmitt, *Einführung in die griechischen Dialekte*, Darmstadt 1977, 46, §2· K. A. Garbrah, *A Grammar of the Ionic Inscriptions from Erythrae. Phonology and Morphology*. Beitr. zur klass. Phil., Hefl 60, Meisenheim am Glan 1978, σελ. 49· Threalt, *Grammar*, 414-5.

συνθετικό Θεο-, Κλεο- θεωρούνταν ως ιωνικές επιδράσεις. Παρ' όλο που οι γραφές με ΕΥ άπαντούν ήδη στον Όμηρο, τα παλαιότερα παραδείγματα από επιγραφές σε ιωνικές περιοχές χρονολογούνται μόλις από τον 4ο αιώνα κ.εξ.⁵⁶, στην Αττική δε, είναι σπάνιες ακόμα και στην ελληνιστική εποχή σε όνομα Αθηναίων⁵⁷. Επομένως, οι τόσο πρώιμες μαρτυρίες Θεόκριτος (Βεργίνα, *BCH* 79, 1955, 101, περί τό 325 π.Χ.), Θεοφάνους (*ibid.* δ.π.: *ibid.*, *SEG* 26, 1976-7, 782, πρό του τέλους του 4ου αι. στην ίδια στήλη άπαντούν και οι δύο τύποι Θεο- και Θευ-) μπορεί να μην άπηχούν ιωνική επίδραση, αλλά τοπική προφορά που συνυπάρχει με την «κανονική» από την ελληνιστική εποχή κι έπειτα και επιδίδει άργότερα, της Κοινής προφανώς επικουρούσης⁵⁸.

Γραφημική απόδοση της προηγούμενης εξέλιξης είναι, όπως προαναφέρθηκε, οι τύποι γονεοϋσιν, εουχήν κλπ. που άπαντούν σύμφωνα με τα παραδείγματα που έχουμε ως τώρα, από τον 2ο μ.Χ. αι. κ.εξ.⁵⁹.

Η παραπάνω άνάλυση των έπτά ομάδων παραδειγμάτων, πέντε από τις όποιες άφορούν φωνολογικά και οι δύο μορφολογικά φαινόμενα, όδηγει, προφανώς, στην ένιςχυση των ένδειξεων για διαλεκτική όμοιότητα της Μακεδονικής και των δωρικών, αιολικών και βορειοδυτικών ελληνικών διαλέκτων, μιά θέση που χρήζει άσφαλώς, περαιτέρω άναλύσεων.

Κέντρο *Ελληνικής & Ρωμαϊκής Αρχαιότητας*
Εθνικού Ιδρύματος Έρευνών

56. Buck, *Gr. Dial.*, 40.

57. Threalle, *Grammar*, 415· πρβ. αντίθετα Henry, *CQ* 17, 1967, 268-9.

58. Θεοϋσιν Έδεσσα, *AA* 8, 1923, 268, 51/2 μ.Χ.: "Αγ. Γεώργιος Γρεβενών, *BSA* 18, 1911-12, 184, άρ. 31· Γάζωρος Σερρών, Καφταντζής, 327-8, άρ. 550, Θεοϋσιν, Θεσσαλονίκη, *IG* X2.1, 42, περί τό 380 μ.Χ.: για τό τελευταίο βλ. και τις παρατηρήσεις των Feissel & Spieser, *T. & M. Byz.* 7, 1979, 312, άρ. 5· (Αιλία) Κλεοπάτρα, Λευκόπετρα, Pelsas, *Arch. Mak.* III, 244, άρ. 3 και 4 (προφανώς τό ίδιο άτομο), 184/5 μ.Χ.: Θεσσαλονίκη, *IG* X2.1, 707, 2ος μ.Χ.: Λητή, Δήμιτσας, 573, άρ. 680· Κλεοπάτρα, Θεσσαλονίκη, *IG* X2.1, 911, 2ος μ.Χ. αι., Κλεοδικα, Ποδοχώρι Καβάλας, *BCH* 24, 1900, 304-5, άρ. 1, εποχή Αντωνίωνων. Πρβ. Θεοϋσιν, Όλυθος, *TAPhA* 69, 1936, 48-9, άρ. 3, β' μισό 4ου π.Χ. αι., Θεόττα, Σέρβια Κοζάνης, Θεσσαλικά 2, 1959, 92-5, τέλη 3ου ή άρχές 2ου π.Χ. αι., Θεοδ, Θεσσαλονίκη, *IG* X2.1, 26, 3ος ή 2ος αι. π.Χ. κλπ.

59. γονεοϋσιν, δ.π. άρ. 530· εουχήν, Καισαρεία Κοζάνης, *AA* 23, 1968, Χρον. 350 (έσφαλμένα εϋνήν): Κλεοϋδικα, Ποδοχώρι Καβάλας (territorium Φιλίππων), *BCH* 24, 1900, 305· Αλεξάνδρου(ς), Βέροια, Feissel, 234, άρ. 294· πρβ. L. Robert, *Noms indigènes dans l'Asie Mineure greco-romaine*, Paris 1963, 12-3, 95· F. Papazoglou, *BCH* 98, 1974, 292.

Οι συντομογραφίες των περιοδικών δόθηκαν σύμφωνα με τό Année Philologique ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ ΒΙΒΛΙΩΝ, ΠΡΑΚΤΙΚΩΝ ΣΥΝΕΔΡΙΩΝ

- 'Αρχ. Μακ. I 'Αρχαία Μακεδονία. Άνακρινώσεις κατά τό πρώτον διεθνές Συμπόσιο εν Θεσσαλονίκη, 26-29/8/1968. Θεσσαλονίκη 1970
- 'Αρχ. Μακ. II 'Αρχαία Μακεδονία II. Άνακρινώσεις κατά τό δεύτερο διεθνές Συμπόσιο, Θεσσαλονίκη, 19-24/8/1973. Θεσσαλονίκη 1977
- 'Αρχ. Μακ. III 'Αρχαία Μακεδονία III. Άνακρινώσεις κατά τό τρίτο διεθνές Συμπόσιο, Θεσσαλονίκη, 21-25/9/1977. Θεσσαλονίκη 1983
- Buck, *Gr. Dial.* C. D. Buck, *The Greek Dialects. Grammar, Selected Inscriptions, Glossary.* Chicago 1955
- Chantraine, *Formation* P. Chantraine, *La formation des noms en grec ancien.* Paris 1933
- Δασκαλάκης, Έλληνισμός A. B. Δασκαλάκης, 'Ο ελληνισμός της άρχαίας Μακεδονίας. Άθήνα 1960
- Δήμιτσας M. Δήμιτσας, 'Η Μακεδονία εν λίθοις φθεγγόμενοις και μνημείοις σωζόμενοις (...). Άθήνα 1896. An enlarged reissue (...) by A. N. Oikonomides. Chicago 1980
- Feissel D. Feissel, *Recueil des inscriptions chrétiennes de Macédoine. Du IIIe au VIe siècle.* (BCH Suppl. VIII), Paris 1983
- Fick, *Gr. Pers.* A. Fick, *Die griechischen Personennamen.* (Zweite Auflage). Göttingen 1894
- Γνωριμία Γνωριμία με τον νομό Κοζάνης. Έκδοσις Νομαρχίας Κοζάνης. Κοζάνη 1970
- Καφταντζής Γ. Β. Καφταντζής, 'Ιστορία της πόλεως Σερρών και της περιφέρειας (άπό τούς προϊστορικούς χρόνους μέχρι σήμερα). I. Άθήνα 1967, II. Σέρρες 1972
- Lejeune, *Phonétique* M. Lejeune, *Phonétique historique du mycénien et du grec ancien.* Paris 1972
- Peck, *GV I* W. Peck, *Griechische Vers-Inschriften.* Berlin 1955
- Προμπονάς, Συγγένεια I. Κ. Προμπονάς, 'Η συγγένεια μακεδονικής και μυκηναϊκής διαλέκτου και ή πρωτοελληνική καταγωγή των Μακεδόνων. Άθήνα 1973
- Rüsch, *Gramm. delph. Inschr.* E. Rüsch, *Grammatik der delphischen Inschriften I.* Lauffehre. Berlin 1914
- Σακελλαρίου, Μακεδονία M. Σακελλαρίου, στό: Μακεδονία, 4000 χρόνια ελληνικής ιστορίας και πολιτισμού. Οι κάτοικοι, σσ. 46-53. Άθήνα 1982
- Σιαμπανόπουλος K. E. Σιαμπανόπουλος, Αϊανή. 'Ιστορία-τοπογραφία-αρχαιολογία. Θεσσαλονίκη 1974
- Schwyzler, *Gr. Gr.* E. Schwyzler, *Griechische Grammatik. I.* München⁵ 1977